

Analýza možností využitia výsledkov digitalizácie v knižniciach: sprístupňovanie digitálneho obsahu vo vedeckých knižniciach prostredníctvom inštitucionálnych repozitárov – výsledky výskumu

Mgr. Henrieta Gábrišová, PhD.

Digitalizácia kultúrneho obsahu ešte stále patrí k naliehavým úlohám dnešných dní s ohľadom na svoje dvojité poslanie: ponúka vhodný spôsob, ako ochrániť a uchovať efemérny, krehký alebo ohrozený kultúrny obsah (ochranná digitalizácia) a zároveň umožňuje, alebo mala by umožniť, všeobecný prístup k digitalizovanému materiálu bez ohľadu na miesto jeho uloženia. Digitalizovaný, alebo pôvodne digitálny obsah (born digital) v súčasnosti vnímame, ako neoddeliteľnú súčasť kultúrneho dedičstva. Tieto základné predpoklady umožnili a naďalej umožňujú rozvíjať stratégie a štandardy v oblasti digitalizácie, sprístupňovania a dlhodobého uchovávanía digitálneho obsahu.

V dizertačnej práci s názvom *Analýza možností využitia výsledkov digitalizácie v knižniciach: Sprístupňovanie digitálneho obsahu vo vedeckých knižniciach prostredníctvom inštitucionálnych repozitárov* sa sústredíme na prieskum súčasného stavu digitalizácie a spôsobov sprístupňovania digitálneho obsahu v knižniciach na Slovensku prostredníctvom digitálnych knižníc a digitálnych repozitárov. Následne sa upriamujeme na objekt výskumu, ktorým sú digitálne repozitáre (DR) – ich typológia, vlastnosti, proces plánovania projektu DR, manažment a správa jeho obsahu v prostredí vedeckej knižnice, prípadne inej pamäťovej a fondovej inštitúcie (múzea, galérie a i.). Vo výskume nadväzujeme na množstvo teoretických výskumov venujúcich sa modelom a architektúram takéhoto typu digitálnych úložísk z rôznych hľadísk, ale aj na praktické realizácie – implementácie a realizácie projektov digitálnych repozitárov v prostredí vedeckých knižníc.

Digitálny repozitár má v súčasnosti v odbornej literatúre množstvo definícií, často sa zamieňajúcich, alebo prekrývajúcich s definíciami digitálnej knižnice. Už takmer dvadsať rokov sa odvíja najmä od charakteristík popísaných Cliffordom Lynchom (2003), podľa ktorého sú repozitáre „základnou infraštruktúrou pre vedu a výskum v digitálnom veku“. Umožňujú univerzitám posunúť sa z „pomerne pasívnej úlohy podporovateľov etablovaných vydavateľstiev“ (Lynch, 2003, s. 327) k aktívnejšej účasti na šírení a sprístupňovaní vedeckovo-výskumného obsahu.

CHARAKTERISTIKA INŠTITUCIONÁLNYCH REPOZITÁROV

Inštitucionálne repozitáre (Institutional Repository, alebo IR) môžeme charakterizovať pomocou šiestich základných prvkov, ktoré definoval v roku 2004 Mark Ware, jeden z prvých „advokátov“ inštitucionálnych repozitárov:

- sú to databázy dostupné prostredníctvom internetu,
- pozostávajúce najmä z vedeckých materiálov,
- sú inštitucionálne definované,
- sú postavené na princípe kumulatívosti a trvácnosti,
- otvorenosti a interoperabilite,
- s cieľom zhromažďovať, uchovávať a šíriť/sprístupňovať (Ware, 2006, s. 5).

Digitálny repozitár zriadený inštitúciou (alebo konzorciom inštitúcií), slúžiaci jej špecifickým potrebám teda považujeme za inštitucionálny repozitár. Väčšina výskumov akcentuje v prípade týchto typov úložísk funkciu dlhodobého uchovávanía dokumentov (Rosenthal a kol., 2009; Cubr, 2010; Fojtů, 2014; Formanek, 2016). Aktuálnejšie štúdie poukazujú na to, že to nie je a nemusí byť samozrejmosťou (Francke a kol., 2017), hoci existujú dôvody, prečo by inštitucionálne úložiská mali chcieť a plánovať zabezpečenie dlhodobého uchovávanía sprístupňovaných dokumentov. Inšpirovaní sociálno-technicky orientovaným pohľadom na informačné infraštruktúry (napr. Bowker a kol., 2010; Francke a kol., 2017) nazeráme na inštitucionálne úložiská a ich vývoj, ako

na fenomén určený spoločenskými, politickými, technologickými, organizačnými, ekonomickými a etickými rozhodnutiami. Preto v práci zdôrazňujeme význam strategického plánovania na úrovni celospoločenskej (národnej) a tiež na úrovni inštitucionálnej. Sledujeme vývoj a aktuálny stav národných „politík“ a inštitucionálnych „politík“, teda strategických dokumentov či programov, vo vzťahu k úlohám a budovaniu digitálnych (vrátane IR) repozitárov a dlhodobému uchovávaní digitálnych dokumentov.

OBLASŤ REALIZÁCIE VÝSKUMU A CIELE PRÁCE

Oblasťou, na ktorú sme sa vo výskume zamerali boli vedecké knižnice na Slovensku a ich úloha v doméne kultúrneho dedičstva (KD). Tieto knižnice sú zriadené v zmysle zákona č. 125/2015 Z. z. (Zákona o knižniciach) s týmito charakteristikami:

- a) trvalo uchovávajú tradičné a digitálne dokumenty – predmety kultúrneho dedičstva;
- b) špecializujú sa na vybrané oblasti vedy a výskumu (vzniká úzka komunita vedcov), uchádzajú sa o hodnotenie spôsobilosti pre VaV (podľa metodiky MŠVVaŠ SR);
- c) sú financované štátom (MK SR), niektoré čiastočne samosprávou (príspevkové);
- d) všetky sa zapojili do projektov digitalizácie KD (OPIS PO2, program podporovaný EÚ), čo znamená, že majú skúsenosti so sprístupňovaním digitálneho obsahu a tiež zriadené vlastné digitalizačné pracoviská (Štátna vedecká knižnica v Prešove, Univerzitná knižnica v Bratislave).

Stanovili sme si tieto základné ciele práce:

1. Preskúmať aktuálny stav publikovania produkcie vedeckých knižníc a spôsob jej sprístupňovania
2. Overiť možnosť sprístupnenia publikačných a prezentačných výstupov vedeckej knižnice prostredníctvom digitálneho repozitára vo vzťahu k aktuálnym potrebám inštitúcií, štandardom a „best practice“
3. Aplikovať do praxe formou implementácie projektu inštitucionálneho repozitára pre potreby vedeckej knižnice (druhej najväčšej knižnice na Slovensku – Univerzitnej knižnice v Bratislave)

METÓDY VÝSKUMU

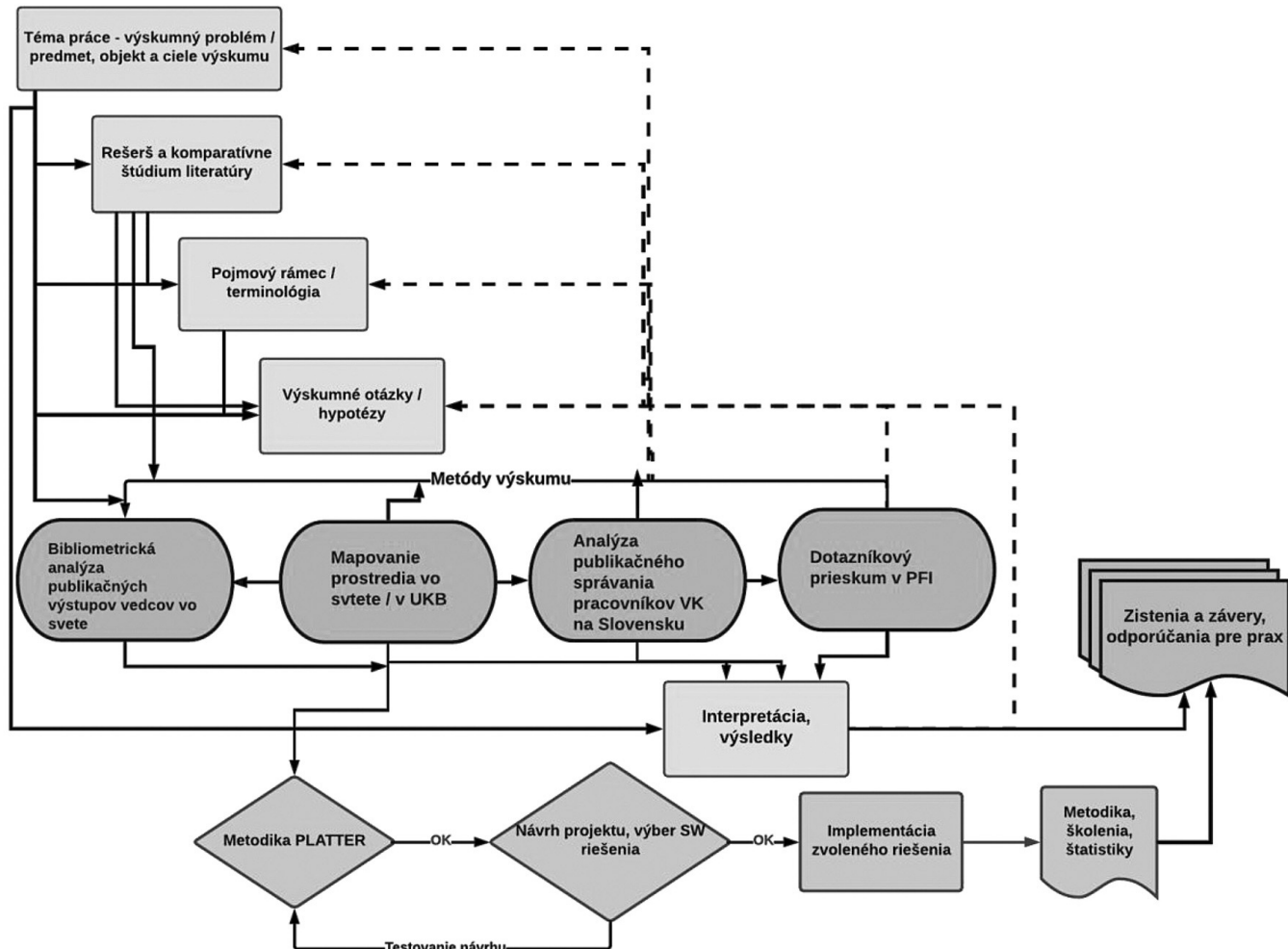
Využili sme kvantitatívne aj kvalitatívne metódy výskumu. Bibliometrickou metódou sme sledovali početnosť publikovaných výstupov v 5 najvýznamnejších svetových vedeckých databázach podľa 16 reflektovaných oblastí týkajúcich sa digitálnych repozitárov a digitálnych knižníc. Tieto oblasti sme sledovali aj v publikačných výstupoch na Slovensku. Ďalej sme realizovali analýzu publikačného správania pracovníkov vedeckých knižníc na Slovensku v rokoch 2010 – 2014 (celkovú početnosť za dané obdobie, početnosť vo vzťahu k pôvodne digitálnym dokumentom (born digital) a spôsoby sprístupňovania týchto dokumentov). Poslednou z použitých kvantitatívnych metód bol dotazníkový prieskum realizovaný vo vedeckých knižniciach a vybraných pamäťových a fondových inštitúciách zameraný na budovanie a využívanie inštitucionálnych repozitárov na Slovensku. Vzhľadom na nízku návratnosť vyplnených dotazníkov (bolo zaslaných 46 e-mailov, vrátilo sa 12 dotazníkov, z toho 8 úplných) sme ciele výskumu podporili aj kvalitatívnou metódou – realizovaním pološtrukturovaných rozhovorov s pracovníkmi vedeckých knižníc a pamäťových a fondových inštitúcií. Cieľom rozhovorov bolo zistiť, aké je povedomie o inštitucionálnych repozitároch v danej komunite a identifikovať očakávania a zároveň prekážky budovania inštitucionálnych repozitárov v tomto type inštitúcií na Slovensku. Vychádzali sme z poznania nepriaznivého stavu v oblasti budovania inštitucionálnych repozitárov na Slovensku vôbec, a to aj v akademickej sfére, nielen v oblasti menších inštitúcií ako sú vedecké knižnice, múzeá, galérie či archívy, prípadne iné vedeckovýskumné pracoviská. Zároveň sme vychádzali z hypotézy, že pracovníci skúmaných inštitúcií zverejňujú informácie o svojej publikačnej činnosti, ako aj iných produkovaných výstupoch (metodikách, výskumných správach, technických správach a iných) vo forme prehľadu vo výročnej správe inštitúcie a považujú to za postačujúce. Hypotéza sa nepotvrdila – 83,3 % respondentov označila zverejnenie informácií o výstupoch inštitúcie len prostredníctvom výročnej správy inštitúcie za nepostačujúce, uvítala by iné vhodné riešenie (databáza, centrálny register, spolu s plným textom). Viac ako polovica respondentov (58,33 %) tiež vyjadrila obavy zo straty, znepriístupnenia (po istom čase) produkovaných pôvodne digitálnych dokumentov (born digital), najčastejšie sprístupňovaných prostredníctvom webových sídiel inštitúcie. To nám naznačuje, že existuje priestor pre využitie inštitucionálnych repozitárov ako nástrojov na sprístupňovanie publikačnej činnosti vedeckých knižníc, ako aj inej produkcie (patriacej najčastejšie pod oblasť sivej literatúry).

MODEL REALIZÁCIE VÝSKUMU

Proces realizácie výskumu môžeme súhrnne ilustrovať pomocou zvoleného procesného modelu:

PROCESNÝ MODEL REALIZÁCIE VÝSKUMU

Henrieta Gábrišová | 25. 6. 2018

Obr. č. 1 Model realizácie výskumu v rámci dizertačnej práce. Autor: Mgr. Henrieta Gábrišová, podľa Ritomský, A.: Metodológia sociálno-psychologického výskumu In: Kollárik, T. a kol.: Sociálna psychológia. Bratislava, Univerzita Komenského, 2004, s. 53 – 72.

REALIZÁCIA PROJEKTU INŠTITUCIONÁLNEHO REPOZITÁRA NA PÔDE VEDECKEJ KNIŽNICE

Vo vzťahu k samotnému projektu inštitucionálneho repozitára a jeho realizácii na pôde vedeckej knižnice na Slovensku sme si stanovili tieto ciele:

1. Zabezpečiť **zber, správu** a nakoniec **dlhodobé uchovávanie digitalizovaných**, ako aj **born-digital dokumentov** (v spolupráci s odborom CDA) produkovaných knižnicou.
2. Zabezpečiť **efektívne vyhľadávanie** nad týmito záznamami a spravovanými digitálnymi objektmi a prívetivé a intuitívne ovládateľné webové rozhranie, ako aj štandardizované ale flexibilné spracovateľské (administrátorské) rozhranie; t. z. zabezpečiť **prístup k digitálnym objektom a interoperabilitu systému inštitucionálneho repozitára**.
3. Zviditeľniť publikovanú produkciu knižnice/inštitúcie = podpora výskumu, zdieľanie znalostí.
4. Poskytnúť prehľad o činnosti knižnice v minulosti aj dnes (pracovníci, oddelenia, kooperujúce entity – iné inštitúcie, témy) pomocou štatistických výstupov zo systému repozitára = podpora organizačných zmien, inovácií.

Súčasťou projektu bolo vytvorenie návrhu workflow pre zber a popis (spracovanie údajov) dokumentov, maňazment spracovania v prípade potreby digitalizácie dokumentov (pri retrospektívnom spracovaní produkcie

knihnice), vytvorenie mapy typov dokumentov inštitúcie, metodiky zberu a vkladania údajov a riadenia prístupov k záznamom a digitálnym objektom v rámci repozitára. Napriek tomu, že sa nepodarilo realizovať v čase finalizácie práce všetky zamýšľané a potrebné kroky, repozitár slúžiaci pre internú potrebu inštitúcie obsahoval k záveru roka 2017 viac ako 2500 novovytvorených bibliografických záznamov a k nim vo väčšine prípadov priradených digitálnych objektov. Bolo vytvorených viac ako 800 záznamov autorít (menných, korporatívnych a autorít udalostí), ktoré sú prepojené na základe významu, čo umožňuje entitno-relačný prístup zvoleného SW riešenia vytvárajúci viacrozmerný model „mapy“ znalostí danej inštitúcie. Dosiahli sa ním veľmi dobré výsledky v rámci stanoveného cieľa č. 2 a 4, na ktoré môže v budúcnosti nadväzovať plnenie cieľa 3.

Realizáciu projektu na pôde tejto inštitúcie je možné vnímať ako pozitívny krok smerom k overeniu možností budovania a využívania inštitucionálnych repozitárov ale najmä ako krok k otvoreniu odbornej diskusie na pôde knižníc, prípadne iných pamäťových a fondových inštitúcií. Možnými ďalšími krokmi, ktoré by mohli pozitívne ovplyvniť stav sprístupňovania a dlhodobého uchovávaného digitálneho kultúrneho obsahu a obsahu produkovaného týmito inštitúciami by mohlo byť vytvorenie konzorcia (podľa niektorých úspešných projektov v zahraničí, ako napr. Konzorcium RCIN v Poľskej republike, projekt INTERPI v Českej republike alebo aj Národní úložiště šedé literatury – NÚŠL v Českej republike) a zároveň príprava strategických dokumentov zo strany knižníc a iných inštitúcií vedúcich k definovaniu požiadaviek na daný typ informačných systémov, ich úlohy a ciele na úrovni inštitucionálnej, ale aj národnej.

Pramene:

ANDREJČÍKOVÁ, Nadežda. 2010. Autority ako nástroj interoperability v pamäťových a fondových inštitúciách. Bratislava: [s. n.], 136 s. Dizertačná práca. Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra knižničnej a informačnej vedy. Vedúci práce: Šušol, Jaroslav.

BALÍKOVÁ, Marie, Miroslav KUNT, Jana ŠUBOVÁ, Nadežda ANDREJČÍKOVÁ, Jarmila PODOLNÍKOVÁ a Vladka MAZAČOVÁ. 2015. Interoperabilita v pamäťových inštitúciách: INTERPI. Praha: Národní knihovna České republiky. ISBN 978-80-7050-658-5. Dostupné na internete: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:1e424f80-5a29-11e6-8e4e-005056827e51>

BOWKER, Geoffrey. C., BAKER, Karen, MILLERAND, Florence a RIBES, David. 2010. Toward information infrastructure studies: ways of knowing in a networked environment. In: J. Hunsinger, L. Klastrup & M. Allen (Eds.), International handbook of Internet research (pp. 97-117). Dordrecht, the Netherlands: Springer.

CHO, Jane. 2014. Intellectual structure of the institutional repository field: a co-word analysis. Journal of Information Science, 40(3), 386-397.

CORRADO, Edward M. a Heather MOULAISON SANDY. 2014. Digital preservation for libraries, archives, and museums. Second edition. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield. ISBN 978-0-8108-8712-1.

CUBR, Ladislav. 2010. Dlouhodobá ochrana digitálních dokumentů. Praha: Národní knihovna České republiky. ISBN 978-80-7050-588-5.

FOJTŮ, Andrea. 2014. Strategie, návrh, řízení a administrace rozsáhlých digitálních knihoven a archivů. Praha. Dizertačná práca. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedúci práce: Doc. PhDr. Richard Papík, Ph.D.

FORMANEK, Matúš. 2016. Konkrétne prínosy inštitucionálneho repozitára vo vysokoškolskom akademickom prostredí. Ikaros [online]. 20(5) [cit. 2018-03-20]. DOI: urn:nbn:cz:ik-17793. ISSN 1212-5075. Dostupné na internete: <https://ikaros.cz/konkretneprinosy-institucionalneho-repozitara-vo-vysokoskolskom-akademickom-prostredi>

FRANCKE, Helena, GAMALIELSSON, Jonas, LUNDELL, Björn. 2017. Institutional repositories as infrastructures for long-term preservation. In: Information research [online], vol. 22, No 2. [cit. 2018-03-26] Dostupné na internete: <http://www.informationr.net/ir/22-2/paper757.html>

GÁBRIŠOVÁ, Henrieta. 2018. Analýza možností využitia výsledkov digitalizácie v knižniciach: Sprístupňovanie digitálneho obsahu vo vedeckých knižniciach prostredníctvom inštitucionálnych repozitárov. Dizertačná práca. Bratislava: [s. n.], 2018. 165 s. Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra knižničnej a informačnej vedy. Vedúci práce: Prof. Ing. Konvit, Milan, PhD.

LYNCH, Clifford A. 2003. Institutional Repositories: Essential Infrastructure for Scholarship in the Digital Age [online]. ARL [cit. 2018-03-31]. Dostupné na internete: <http://old.arl.org/resources/pubs/br/br226/br226ir~print.shtml>

MANŽUCH, Zinaida. 2007. Vzdělávání správců digitálních sbírek: perspektiva paměťových institucí. Knihovna [online]. 18(2): s. 61-79 [cit. 2018-02-19]. ISSN 1801-3252. Dostupné na internete: <http://knihovna.nkp.cz/knihovna72/manzuch.htm>

- MARCUM, Deanna B. 2007. Research Libraries Ponder : what 's next?. KRESH, Diane. The Whole Digital Library Handbook. Chicago (USA): American Library Association, s. 18-24. ISBN 08-389-0926-4.
- ROSENTHAL, Colin, Asger BLEKINGE-RASMUSSEN a Jan HUTAŘ. 2009. Průvodce plánem důvěryhodného digitálního repozitáře (PLATTER). Praha: Národní knihovna České republiky. ISBN 978-80-7050-569-4.
- RUTHVEN, Ian a G. G. CHOWDHURY. 2015. Cultural heritage information: access and management. London: Facet publishing. iResearch series. ISBN 978-1-85604-930-6.
- SIMANDLOVÁ, Tereza a Bohdana FRANTÍKOVÁ. 2012. Repozitáře v paměťových institucích: ano či ne?. In: Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě [online]. Praha [cit. 2018-03-18]. Dostupné na internete: http://invenio.nucl.cz/record/135070/files/idr-529_1.pdf
- SOERGEL, Dagobert. 2009. Digital Libraries and Knowledge Organization. KRUK, Sebastian Ryszard a Bill MCDANIEL, eds. Semantic Digital Libraries. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, s. 9-39. ISBN 978-3-540-85433-3.
- STEINEROVÁ, Jela. 2015. Kvalitativne metody výskumov v informačnej vede. ProInflow [online]. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 7(2): 12-29 [cit. 2018-01-04]. ISSN 1804-2406. Dostupné na internete: <http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/proinflow/article/view/1161>
- STEINEROVÁ, Jela, Mirka GREŠKOVÁ a Jana ILAVSKÁ. 2010. Informačné stratégie v elektronickom prostredí. Druhé prepracované vydanie. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 192 s. ISBN 978-80-223-2848-7.
- STOKLASOVÁ, Bohdana, Marie BALÍKOVÁ, Libor COUFAL, Jan HUTAŘ, Jiří POLIŠENSKÝ a Jindřiška POSPÍŠILOVÁ. 2009. Národní digitální knihovna: Budování vzájemně kompatibilních informačních systémů pro přístup k heterogenním informačním zdrojům a jejich zastřešení prostřednictvím Jednotné informační brány. Zpráva o výsledcích řešení výzkumného záměru v roce 2009. Praha, 39 s.
- VORLÍČKOVÁ, Blanka. 2012. Systémy kulturního dědictví jako nástroje zpřístupnění tohoto dědictví v elektronickém prostředí. Ikaros [online]. 16(12): urn:nbn:cz:ik-14005 [cit. 2018-03-08]. ISSN 1212-5075. Dostupné na internete: <http://ikaros.cz/node/14005>
- WARE, Mark. 2004. Institutional repositories and scholarly publishing. In: Learned Publishing. 17: p. 115-124. Dostupné na internete: doi:10.1087/095315104322958490
- WITT, Michael. 2012. Co-designing, Co-developing, and Co-implementing an Institutional Data Repository Service. Journal of Library Administration. Routledge, 52(2): 172-188. ISSN 0193-0826. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1080/01930826.2012.655607>
- Projekt „Digitální knihovna pro šedou literaturu – funkční model a pilotná realizace“: Zpráva o výsledcích řešení programového projektu v roce 2010. Identifikační kód DC08P02OUK007. 12. listopadu 2010. Praha. Dostupné na internete: http://repozitar.techlib.cz/record/361/files/idr-361_1.pdf
- Otvorený prístup k výskumným publikáciám začína prevažovať: Tlačová správa. 2013. In: Brusel 21. augusta 2013: Európska komisia. Dostupné na internete: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-786_sk.htm

Mgr. Henrieta Gábrišová, PhD.

Text je výberom obsahu dizertačnej práce obhájenej na Katedre knižničnej a informačnej vedy, Filozofickej fakulty univerzity Komenského v Bratislave. ■

Rok obhájenia: 2018

Názov dizertačnej práce: Analýza možností využitia výsledkov digitalizácie v knižniciach: Sprístupňovanie digitálneho obsahu vo vedeckých knižniciach prostredníctvom inštitucionálnych repozitárov
Školiteľ: prof. Ing. Konvit, Milan, PhD.